

УДК 598.2:591.53

МАРТИН ЗВИЧАЙНИЙ *LARUS RIDIBUNDUS* L. – НОВИЙ ВИД ГНІЗДОВОЇ ОРНИТОФАУНИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л. К. Покритюк¹, Л.А. Потіш²

Мартин звичайний Larus ridibundus L. – новий вид гніздової орнітофауни Закарпатської області. – Л. Л. Покритюк, Л. А. Потіш – На гніздуванні в Закарпатті мартин звичайний вперше виявлений у 2002 р. Заселяє типові для виду біотопи. Проаналізовано склад будівельного матеріалу та морфометричні показники гнізд і яєць. Встановлено зростання різноманіття і щільності гніздування водоплавних птахів на водоймах де з'явилися колонії звичайного мартина.

Ключові слова: мартин звичайний, гніздова біологія, Закарпаття.

Адреса: 1-вул. Гуняді 12/2, м. Берегове, Закарпатська обл, E-mail: p.leonid@inbox.ru; 2-вул. Волошина 32, УжНУ, біологічний ф-т, м. Ужгород, E-mail: lpotish@gmail.com

Black-headed gull Larus ridibundus L. – new species of breeding fauna in the Transcarpathians. – L. L. Pokrytiuk, L. A. Potish – For the first time a black-headed gull was recorded breeding in Transcarpathia in 2002. The habitats were typical of the species. The composition of building material and the morphometrical indices of nests and eggs have been analyzed. The increase of both bird species diversity and nesting density of waterfowl in those sites where the colonies of black-headed gull appeared has been observed.

Key words: black-headed gull, breeding biology, Transcarpathians.

Address: 1-Gunyadi str. 12/2, Beregowo, Transcarpathians, Ukraine, E-mail: p.leonid@inbox.ru; 2-Voloshin str. 32, Uzhgorod National University, Ukraine, E-mail: lpotish@gmail.com

Вступ

У мартина звичайного *Larus ridibundus* L. протягом останніх десятиліть відбувається розширення ареалу та збільшення чисельності в усій європейській частині Палеарктики [14]. Тенденція до зростання прослідковується і в українській популяції, яка оцінюється у 35-75 тис. гніздових пар [22].

Мартин звичайний є доступним видом для вивчення гніздової біології, оскільки колонії виду добре помітні через шумну поведінку птахів. Свідченням цього є матеріали Банку даних про гнізда і кладки птахів України, які уже в 1990 р. містили найбільшу кількість анкет саме по цьому виду [3], а в 2004 р. вони становили майже 10 % [20]. Проте, там не було жодної анкети на гнізда звичайного мартина із Закарпаття.

Мартин звичайний входить до гніздової орнітофауни Словаччини [22] та Угорщини [23]. В минулому перебування звичайного мартина на Закарпатті обмежувалось сезоном міграцій та літуванням [9, 10, 14, 18]. В. С. Талпош [21], вивчаючи орнітофауну населених пунктів Закарпатської рівнини в 1960-1968 рр. на зимівлі мартина звичайного не виявив, а в 90-х він уже був регу-

лярно зимуючим видом [2, 25], чисельність якого коливалась від кількох десятків до кількох сотень. Варто відзначити, що взимку мартина звичайного спостерігали лише на річці Уж, в основному в межах міста Ужгород (під час екскурсії від пішохідного моста до парку 10.01.1990 р. обліковано 630 особин, а 13.01.1990 р. від ботанічного саду до Оноківців лише 60 особин). Максимальна кількість особин протягом зимових періодів на р. Уж була наступною: 1990 р. – 630 ос.; 1991 р. – 300 ос.; 1992 р. – 40 ос.; 1993 р. – 200 ос.

Мартин звичайний охоче заселяє водойми великих та середніх розмірів, гніздиться на сплави-нах та мілководді серед болотної рослинності, а також, на невеликих піщаних та кам'янистих островах [15-17]. Незважаючи на достатню кількість сприятливих біотопів, а саме рибних ставків (понад 700 га), стариць, водосховищ та боліт [1], до останнього часу вид на Закарпатті не гніздився. Узагальнення про сезонні міграції цього виду на Закарпатті відображені в роботі О. Є. Лугового [11].

Матеріал і методика

Матеріал зібраний у період з 1990 до 2007 рр. У зимовий період проводилися обстеження в рамках обліків зимуючих водоплавних і навколводних птахів. Спостереженнями були охоплені річки: Уж (від м. Ужгород до державного кордону зі Словаччиною), Боржава (від с. Вари до с. Нижні Ремети), Латориця (поблизу м. Чоп), Тиса (від с. Бадалово до м. Хуст, частіше від смт. Вілок до м. Виноградове), а також стариця цієї ріки поблизу села Соломоново. У гніздовий період оглянуто більшість водойм Закарпатської рівнини.

Досліджено 45 гнізд: довжину і максимальний діаметр вимірювали штангенциркулем з точністю до 0,1 мм, розміри гнізд – лінійкою, з точністю до 1 см.

Результати та обговорення

Вперше гніздування звичайного мартина на Закарпатті виявлене у 2002 р. поблизу м. Берегове. За весь період досліджень на Берегівщині виявлено 3 колонії (табл. 1), та одну колонію в Ужгородському районі.

Перша колонія знаходилася на затоплених піщано-глиняних кар'єрах (загальна площа близько 200 га), які межують з с. Окремий Хутір і територіями промислових підприємств. Птахи облюбували невелику водойму, густо порослу кущами верб, очеретом та рогозом (близько 13 га).

Друга колонія виникла після зникнення першої поблизу с. Дейда, на території орнітологічного заказника місцевого значення „Тувар” (площа 80 га), який являє собою долину р. Дідівський Міц (притока р. Тиси) з прилеглими ділянками, де збереглося низинне болото.

Третя колонія сформувалася в місті Берегове, на сильно замуленій водоймі площею близько 20 га, 20 % якої припадає на зарості рогозу (в минулому – глиняний кар'єр).

Крім того, у 2005 році, колонія із 34 гнізд з'явилася поблизу с. Соломоново Ужгородського району, яка існувала і в 2006 році. Для гніздування тут птахи використали старицю р. Тиса, яка сильно заростає очеретом та рогозом.

Таблиця 1. Характеристика колоній мартина звичайного на Закарпатті
Table 1. Characteristics of the colonies of the Black-headed Gull in the Transcarpathians

№	Місце розміщення колонії	Площа водойми, га	Рік	Видовий склад	Кількість гніздових пар
I	Околиця Берегова, Окремий Хутір	13	2002	<i>Larus ridibundus</i> <i>Chlidonias hybrida</i> <i>Sterna hirundo</i>	50 30 20
			2003	<i>Larus ridibundus</i> <i>Chlidonias hybrida</i>	50 20
II	Поблизу с. Дейда, орн. заказник „Тувар”	80	2004	<i>Larus ridibundus</i>	5
III	Берегове, поблизу консервного з-ду	20	2007	<i>Larus ridibundus</i> <i>Chlidonias hybrida</i> <i>Sterna hirundo</i>	50 10 10

Гніздова біологія. На Берегівщині, в місцях гніздування, мартини з'являються в середині березня (11.03.2002 р., 19.03.2003 р., 12.03.2004 р., 17.03.2005 р., 12.03.2007 р.).

Більшість гнізд в першій колонії, розташовувалися на затоплених кущах верби (рівень води сягав 0,7-1,5 м), незначна частина на острівцях серед кущів. Основні будівельні компоненти: стебла і листя молодого та минулорічного очерету (іноді з кореневищем), стебла і листя рогозу (молодого та старого, часто з кореневищем), сіно, суцвіття очерету, гілочки верби; рідше траплялись гілочки тополі, шипшини, стебла цикорію, подорожника, пір'ю (з кореневищем), водорості, шматочки кори, „шишки” ворсянки, пір'їни. Крім характерного для виду гніздового матеріалу [16, 17], у багатьох гніздах містились „прикраси” антропогенного походження: кусочки гуми, клапті брезенту, ганчір'я, пресованої скловати, поліетилену, пластмасові пробки, обривки шнурків і ниток, кусочки плат з радіодеталлями, куски мідного та залізного (заіржавілого) дротів.

Висота гнізда в середньому становила 160 мм (від 40 до 450 мм) (n=33), лотка 40 мм (від 30 до 90 мм) (n=16); ширина гнізда в середньому 420 мм (від 225 до 800 мм) (n=34), лотка 138 мм (від 95 до 200 мм) (n=35). Як видно з промірів, гнізда були достатньо масивними.

Початок яйцекладки припав на третю декаду квітня (табл. 2). Розміри яєць: 51,8×36,4 (максимальні 58,6×36,5 – 51,5×38,5; мінімальні 48,2×35,6 – 53,7×31,1) (n=96). Масове вилуплення пташенят відбулося у другій половині травня (при огляді колонії 20.05, гнізда, що містили одне яйце, були переважно з „холодними” яйцями; поблизу плавали пуховички).

Гнізда другої колонії розмішувались на сухій ділянці з розрідженою лучною рослинністю. Відвідавши колонію 3.06.2004 р. (на той час, вже покинуту) виявили чотири гнізда: два з них були порожні, але містили сліди розбитих яєць; в інших було по два яйця (поблизу знаходилося мертве пухове пташеня). Гніздовий матеріал: сіно, стебла і листя рогозу, очерету; в меншій кількості

гілочки верби, стебла лопуха, кореневища пирію, пір'їни. Висота гнізда в середньому сягала 177 мм (80-150), лотка 43 (25-55); ширина гнізда в середньому 245 мм (215-265), лотка 150 мм (135-160). Розміри яєць (n=4) в середньому 51,6 × 37,5 (макс. 54,6×38,9 – 51,9×39,2; мін. 48,9×33).

У третій колонії гнізда розміщувались на сплавинах та заламах рогозу, поблизу відкритого водного плеса в 15-20 м від берега. Рівень води сягав 1,5-2 м, це не дозволило детально обстежити гнізда.

Таблиця 3. Види, які гніздилися в колоніях мартина звичайного або поблизу них на Закарпатті
Table 3. Species, which were breeding in the colonies of Black-headed Gull or nearby

Вид	Колонія		
	I	II	III
<i>Podiceps ruficollis</i> ,	+		+
<i>Podiceps cristatus</i>	+		+
<i>Botaurus stellaris</i>	+		+
<i>Ixobrychus minutus</i>	+		+
<i>Anas platyrhynchos</i>	+		+
<i>Aythya ferina</i>	+		+
<i>Aythya nyroca</i>			+
<i>Aythya fuligula</i>			+
<i>Gallinula chloropus</i>	+		+
<i>Fulica atra</i>	+		+
<i>Vanellus vanellus</i>		+	
<i>Tringa totanus</i>		+	
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	+		+

Успішність гніздування. Присутність людей поруч з колонією підвищує рівень агресивності мартинів [5, 8]. У зв'язку з відкриттям у 2003 р. на водосховищі (кар'єр, традиційне місце відпочинку берегівчан) оздоровчо-розважального центру відпочинку „Бумеранг”, різко збільшився пресинг з боку туристів, рибалок та відпочиваючих на менш відвідувані водойми (де відпочинок ще безкоштовний). Мартин звичайний у 2-4 денному віці, при небезпеці втікає з гнізда; після 6-го дня втеча і зачаювання у ділянках з густою рослинністю стають нормою. Долаючи зворотний шлях до своїх гнізд вони стають жертвами агресії дорослих птахів, господарів територій та підростаючих пташенят [6]. Після невдалого гніздування, в наступному році мартини намагаються селитись в іншій колонії на цій же водоймі або іншій [4, 5]. Очевидно, саме з цієї причини мартини з 2004 р. не гніздяться в цій колонії.

На території заказника у 2004 р. гніздування мартинів було невдалим. Факторів, які змусили птахів покинути колонію, декілька: рибальство, випас худоби, гніздування 3-4 пар луна очеретяного *Circus aeruginosus* (L.) та сінокоси. Найвагоміший останній – відстань між свіжоскошеною травою та гніздами не перевищувала 20 метрів.

Найсприятливіші умови гніздування були в третій колонії: низька відвідуваність водойми

через високу забрудненість стічними водами; розташування поміж територіями консервного заводу (яка пильно охороняється) та закритою територією не функціонуючого цегельного заводу; відсутність хижих птахів тощо.

При небезпеці мартини піднімають тривогу і активно переслідують нападника. Це сприяє тому, що в гніздових колоніях мартинів охоче селяться пірникози, качки, крячки та інші птахи, щільність і успішність гніздування яких є вищою ніж на схожих територіях за межами колонії [6, 8, 19].

В першій колонії гніздилося понад десять пар бугайчика *Ixobrychus minutus* (L.), а відстань між гніздами була 1-10 м (за межами колонії 30-70 м). В 2004-2007 рр. на місці колишньої колонії гніздилося лише 1-2 пари. У другій колонії гніздилися два види куликів: 7 пар чайки *Vanellus vanellus* (L.), чисельність яких на Берегівщині, вкрай невисока; дві пари коловодника звичайного *Tringa totanus* (L.), колись широко розповсюдженого [9], а тепер нечисленного виду [13]. В третій колонії, розташованій в межах міста, поселились дві пари чорні білоокої *Aythya nyroca* (Güld.) – глобально вразливого, рідкісного виду. Варто відзначити гніздування в колоніях I і III, нечисленних у Європі бугая *Botaurus stellaris* (L.) та річкового крячка *Sterna hirundo* L., для останнього, в умовах Закарпаття, є типовим селитись лише на річкових островах та гравійних косах [12]. Перелік видів, які гніздилися в колоніях мартина звичайного на Закарпатті наведений в таблиці 2. Завдяки відсутності страху перед людиною, мартин одним з перших серед птахів реагує на заходи по охороні природи [7]. Забезпечення птахам спокою в репродуктивний період, збагатить в подальшому гніздову авіафауну Закарпаття.

Висновки

Заселення марином звичайним водойм Закарпатської області забезпечується існуванням стійких популяцій на сусідніх територіях Словаччини та Угорщини, де цей вид селиться багаточисельними колоніями.

Вперше для Закарпатської області знайдені колонії мартина звичайного, на підставі чого його можна вважати гніздовим видом у регіоні.

Виникнення нових колоній звичайного мартина на водоймах супроводжується збільшенням різноманітності та щільності гніздування водоплавних птахів, які в межах колонії знаходять захист від природних ворогів.

Обмежуючим чинником появи нових гніздівель на території області можна вважати, як зміну біотопічних умов так і біотичні та антропогенні чинники.

Зважаючи на популяційні тенденції цього виду, доцільним є продовження досліджень на Закарпатті, що дозволить прослідкувати процес розселення виду в регіоні.

Зважаючи на популяційні тенденції цього виду, доцільним є продовження досліджень на Закарпатті, що дозволить прослідкувати процес розселення виду в регіоні.

рпатті, що дозволить прослідкувати процес розселення виду в регіоні.

1. Арсентьев Н. В., Панахида Н. Ф. Резервы голубой нивы. – Ужгород: Карпати, 1984 – 77 с.
2. Боднар В. В. Матеріали по зимуючих птахів Ужгородського району // Науковий збірник закарпатського краєзнавчого музею, 2000. – 4. – С. 206-216.
3. Бокотей А. А. Звіт банку гнізд птахів Західної України за 1989 рік // Інформаційний бюлетень Західного відділення Українського орнітологічного товариства та Львівського клубу орнітологів, 1991. – Вип. 3. – С. 37-45.
4. Виксне Я. А. Связь с гнездовой территорией, расселение молодых птиц и формирование новых колоний у озерной чайки *Larus ridibundus* L. // Миграции животных. – Л.: Наука, 1968а. – Вып. 5. – С. 116-133.
5. Виксне Я. А. Территориальные связи и демография популяции озерной чайки *Larus ridibundus* L. Восточной Прибалтики: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. – Таллин, 1968б. – 22 с.
6. Виксне Я. А. Озерная чайка // Птицы СССР. Чайковые. М.: Наука, 1988. – С. 85-98.
7. Голованова Э. Н. Чайки // Птицы над полями. – Ленинград, 1989. – С. 89-94.
8. Гордиенко Н. С. О причинах гибели кладок поганок // Тезисы докладов VII Всесоюзной орнитологической конференции. – Киев, 1977. – С. 228-229.
9. Грабар А. Птаство Подкарпатской Руси (Avifauna Carpathorossica) // Подкарпатская Русь, 1931. – 7: 153-162, 8: 181-188, 9-10: 198-212.
10. Колтушев И. И. Птицы. Фауна позвоночных Советских Карпат // Научные записки УжГУ, 1959. – 40. – С. 10-16.
11. Луговой А. Е. Сезонные миграции чаек в долине р. Уж и некоторых других местах Закарпатья // Беркут. – 1999. – Т. 8, вып. 1. – С. 98-100.
12. Луговой А. Е. Гнездовая фауна птиц долины р. Тисы в пределах проектируемого Притисянского регионального ландшафтного парка и необходимые меры по ее сохранению // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11, вип. 1. – С. 31-39.
13. Луговой А. Е., Потин Л. А. Гнездовая фауна и численность куликов Закарпатской области Украины // Гнездящиеся кулики Восточной Европы. 2000. – М., 1998. – 1. – С. 103-106.
14. Луговой А. Е., Потин Л. А., Кузьма В. Ю., Геревич А. В. Изменения в фауне птиц долины р. Уж (Закарпатье) во второй половине XX столетия // Беркут. – 2001. – Т. 10, вып. 1. – С. 26-30.
15. Мальчевский А. С., Пукинский Ю. Б. Озерная чайка // Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий. – Л., 1983. – Т. 1. – С. 361-367.
16. Михеев А. В. Определитель птичьих гнезд. – М., 1975. – С. 90-91.
17. Никифоров М. Е., Яминский Б. В., Шкляров Л. П. Птицы Белорусии. – Минск, 1989. – С. 188-190.
18. Потин Л. А. Анотований список фауни водно-болотних птахів Закарпаття // Науковий вісник УжДУ, серія Біологія №8, Ужгород 2000 с.108-113
19. Стурис З., Шмит В. Увеличение численности охотничьих водоплавающих птиц // Птичий заповедник. – Рига, 1962. – С. 25-28.
20. Сребродольська С., Закала О., Левицька К. Ревізійний звіт куратора банку гнізд про гнізда і кладки птахів України // Інформаційні матеріали Західного відділення Українського орнітологічного товариства. – 2005. – Вип. 11. Плотик. – С. 19-22.
21. Талнош В. С. Птицы населенных пунктов Закарпатской низменности // Вестн. зоол. – 1974. – № 4. – С. 16-22.
22. *Birds in Europe*. Population estimates, trends and conservation status. – Cambridge, 2004. – 374 p.
23. Danko Š., Darolová A., Krištin A. (eds.) Rozšírenie vtákov na Slovensku. – Bratislava: Veda, 2002. – 688 s.
24. Gabor M., Hadarics T., Waliczky Z., etc. Magyarország Madaraunak nevjegyzeke An annotated list of the birds of Hungary. – Budapest-Szeged, 1998. – p.74
25. Potis L. & Stankevici. O. Zimni scitani ptaku na rece Uz v Uzhorode (Ukrajina) v roce 1994/95. Zpravy CSO Praha 1997 - 44: 15-16.

Отримано: 07 листопада 2007 р.

Прийнято до друку: 17 листопада 2007 р.